

СОЦІОЛОГІЧНА ЛАБОРАТОРІЯ

Наш журнал започатковує нову рубрику “Соціологічна лабораторія”, в якій ми презентуватимемо поточні результати та експертні коментарі соціологічних досліджень у форматі своєрідного практикуму. Вважаємо, що нашому співтовариству важливо бути більш поінформованим щодо конкретного досвіду соціологічних досліджень у різних формах, методиках та підходах — кількісних та якісних (case study), емпіричних та історико-контекстуальних, індивідуальних (включеного спостереження), експертних та масових.

Останніми десятиліттями соціологія і близькі до неї дисципліни рішуче розгорнулися в бік якісних досліджень. Істотно ширшає сфера, в якій весь комплекс інтелектуальних практик, що нині об'єднуються в “якісну парадигму”, набуває дедалі більшого застосування. У вітчизняній соціології популярність якісних досліджень невпинно зростає. В Україні якісні методи ввійшли в соціологічні практики передусім через маркетингові дослідження та міжнародні соціологічні й культурологічні проекти. Залучення якісних методів у соціологію стає певним модним рухом, сприятливим, адже мода, як відомо, прищеплює смак, але таким, що не забезпечує від професійної нерозбірливості, поверхового сприйняття стандартів і ризику скоростиглості. Утім, сьогодні в Україні вже нагромаджено досвід якісних досліджень, вартий докладного обговорення як у плані розуміння тенденцій, особливостей і складових життя суспільства, так і в методологічному контексті. Вельми цікаві також технології й методики, спрямовані на розв'язання конкретних питань, оскільки саме технічний бік дослідження часто залишається поза обговоренням у змістових статтях. Настав час, на наш погляд, надолужити цю прогалину, в чому й полягає завдання першого матеріалу пропонованої рубрики, присвяченого тестуванню шкали культурної компетентності.

Другий матеріал “Опитування експертів “Українська соціологія — Ваша думка”” презентує досвід організації та результати чи не першого в нашій країні експертного опитування щодо стану, проблем та перспектив розвитку сучасної української соціології. Дослідження проведено з використанням новітніх електронних комунікацій (розсилка анкет електронною поштою експертам-респондентам) — техніка, яка надає нові, тепер досить доступні (і не надто витратні) можливості для проведення соціологічних досліджень, принаймні експертних. Новаторською є й ідея дослідження, здійсненого в жанрі соціології соціології — саморефлексії експертної соціологічної спільноти з приводу розвитку нашої науки.

Сподіваємось, що оприлюднення такого киталту досвідів на сторінках часопису зацікавить читачів і спонукатиме наших соціологів залучитися до процесу обміну поточними творчими здобутками.

УДК 316.722.303.6

НАТАЛІЯ КОСТЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор, завідувачка відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України

ЛЮДМИЛА СКОКОВА,

кандидат соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України

Тестування шкали культурної компетентності (CQS): українська аудиторія

Анотація

У публікованому матеріалі наведено повний звіт про дослідження, що мало дуже конкретне завдання — протестувати на малих вибірках шкалу культурної компетентності, або культурного інтелекту (The Cultural Intelligence Scale), що її використовують у соціальних науках для вимірювання здатності індивіда ефективно працювати в іншому культурному середовищі, у різних міжкультурних ситуаціях. Цей інструмент розроблений американськими дослідниками й апробований в основному на групах лідерів у сфері менеджменту та бізнесу в західних країнах. Останнім часом активно проводять дослідження трансферабельності (можливості переміщення і застосування цієї методики) в інших регіонах, зокрема в Україні.

Валідизація шкали культурного інтелекту (CQS) в Україні передбачає проходження кількох етапів. З огляду на полісемантичність концепту “культурний інтелект”, на неоднозначність його перекладу російською та українською мовами, а також специфіку сприйняття жителями України інших культур, їхніх установок на міжкультурну взаємодію, першою чергою доцільно адаптувати вимірвальний інструмент (CQS) для адекватного застосування в репрезентативному опитуванні. З цією метою здійснено якісне соціологічне дослідження, результати якого подано в даній статті.

Ключові слова: крос-культурна компетентність, тестування шкали культурного інтелекту (CQS), адаптація шкали культурного інтелекту (CQS), валідизація, фокус-групове дослідження, мала вибірка

Методологія дослідження

Академічні дослідження крос-культурних процесів і станів у термінах “культурного інтелекту”, що артикулює раціональну обґрунтованість культурного знання і культурних взаємодій, в Україні фактично не проводилися. Разом із тим концепт “культурна компетентність”, що її розуміють як похідну “культурної освіченості” і “культурної чутливості”, використовуються українськими соціологами доволі широко в поясненні міжкультурної комунікації і культурної участі населення [Соціокультурні ідентичності та практики, 2002; Медіа. Демократія. Культура, 2008; Субкультурна варіативність, 2010]. Застосовують цю термінологію в дослідженнях менеджменту і бізнесу, посилаючись передусім на ідеї Г.Гофстеде [Hofstede, Hofstede, Minkov, 2010; Хофстеде, 2002; Буко, 2006].

Концепт “культурний інтелект” (cultural intelligence) набув поширення у соціальних науках від 2003 року і визначається як “здатність індивіда функціонувати й ефективно управляти в іншому культурному середовищі” [Ang, 2008: p.3]. Коефіцієнт культурного інтелекту, який позначають CQ (cultural quotient) за аналогією із коефіцієнтами інтелекту IQ та емоційного інтелекту EQ, відображає вираженість специфічної форми інтелекту, що допомагає індивідові ефективно співпрацювати в мультикультурному середовищі (див. докладніше на сайті: <http://www.culturalq.com/research.html>). Шкалу культурного інтелекту (Cultural Quotient Scale, CQS) розроблено як вимірювальний інструмент американськими дослідниками й апробовано здебільшого на групах лідерів у західних країнах. Згодом апробація і тестування шкали, а також тренінги персоналу з підвищення рівня культурного інтелекту поширилися й на інші території та регіони [Van Dyne, Ang, Koh, 2008; Ang, Van Dyne, Tan, 2011; Livermore, 2010; House, Hanges, Javidan, Dorfman, Gupta, 2004]. Останнім часом активно проводять дослідження з трансферабельності — можливості переміщення і застосування цієї методики в дедалі ширшому колі країн із відмінними культурами [Goh, 2009]. Завдяки зусиллям доктора Бойда Джонсона, співробітника докторської програми з організаційного лідерства в Indiana Wesleyan University [Barnes, Johnson, Buko, Kostenko, s.a.], апробація шкали культурного інтелекту вперше здійснюється й у нас, Інститутом соціології НАН України¹.

¹ Дослідження здійснюється в рамках спільного проекту відділу соціології культури та масової комунікації, відділу історії, теорії та методології соціології Інституту соціології НАНУ і Програми досліджень лідерства Indiana Wesleyan University “Cross-cultural competency and cultural intelligence: a case study in Ukraine”. Учасники проекту: Б.Джонсон, Дж.Барнс, С.Буко, Є.Головаха, О.Стегній, Н.Костенко, Л.Скокова, Т.Нікітіна, К.Іващенко.

Ми не заторкуємо в даному випадку теоретичних і методологічних дискусій з приводу релевантності концепції “культурного інтелекту” [Хухлаєв, 2010]. Базуючись на важливості вивчення проблем міжкультурної комунікації в сучасному світі й необхідності вдосконалювати технології крос-культурних проєктів, обмежимо дослідження конкретними, частковими завданнями.

Валідизація шкали культурного інтелекту (CQS) в Україні передбачає проходження кількох етапів. Зважаючи на полісемантичність концепту “культурний інтелект”, неоднозначність його перекладу російською та українською мовами, а також специфіку сприйняття жителями України інших культур, їхніх установок на міжкультурну взаємодію, доцільно адаптувати вимірювальний інструмент CQS для адекватного застосування в репрезентативних опитуваннях. З цією метою здійснено якісне соціологічне дослідження [Якісні дослідження в соціологічних практиках, 2009], результати якого подано у пропонованій статті.

Мета якісного етапу дослідження: з’ясувати змістову валідність шкали культурного інтелекту (CQS) і адаптувати її для застосування в репрезентативному опитуванні.

Завдання дослідження:

- визначити диференціовальну здатність CQS, її блоків і окремих запитань застосовно до української аудиторії;
- описати загальну картину сприйняття шкали культурного інтелекту на підставі реакцій учасників на опитувальник і подальших його обговорень;
- виявити бар’єри у сприйнятті й розумінні запитань CQS українськими учасниками, особливості їхніх установок на міжкультурну взаємодію;
- визначити межі інтерпретації окремих запитань і блоків й уточнити прийнятні форми перекладу суджень опитувальника, формулювання окремих запитань.

Метод: фокус-групові дискусії. Релевантність методу зумовлена низкою причин: 1) дискусії дають змогу виявити розуміння учасниками проблем міжкультурної взаємодії та їхні інтерпретації запитань CQS; 2) у присутності інших членів групи учасники у своїх висловленнях орієнтуються як на особисті оцінки, так і на норми та зразки доміантної культури; 3) дискусія почасти “моделює” ситуацію міжкультурної взаємодії, оскільки в ній беруть участь люди різної статі, віку, рівня освіти, доходу, етнічної належності (росіяни, українці).

Після підготовчого етапу і розроблення інструментарію дослідження були проведені дві фокус-групи (ФГ) з представниками “загальної публіки” (“general public”, GP) та “лідерів”, які працюють у різних неурядових організаціях (“leaders” L). Група “лідерів” виступала своєрідною “контрольною групою”, оскільки шкала CQS від початку передбачає оцінювання лідерства. Фокус-групи були проведені 5 липня 2012 року в Києві¹.

¹ Щиро вдячні за організацію проведення фокус-груп В.А.Чирок.

Структура груп:*Таблиця 1а***Композиція ФГ “загальна публіка”**

Код учасника	Ім'я, вік	Стать	Вікова група	Освіта	Дохід	Були за кордоном
GP1	Жанна, 28	жінка	18–40	вища	середній	так
GP2	Дмитро, 18	чоловік	18–40	середня	нижчий за середній	так
GP3	Наталія, 55	жінка	55+	середня	середній	ні
GP4	Маліка, 19	жінка	18–40	середня	нижчий за середній	ні
GP5	Анатолій, 44	чоловік	41–54	вища	середній	так
GP6	Ігор, 37	чоловік	18–40	середня	середній	так
GP7	Олександр, 46	чоловік	41–54	вища	нижчий за середній	так
GP8	Світлана, 43	жінка	41–54	середня спеціальна	середній	так

*Таблиця 1б***Композиція ФГ “лідери”**

Код учасника	Ім'я, вік	Стать	Вікова група	Освіта	Дохід	Були за кордоном
L1	Тетяна, 54	жінка	41–54	вища	нижчий за середній	так
L2	Лариса, 53	жінка	41–54	вища	середній	так
L3	Олександр, 19	чоловік	18–40	вища	вищий за середній	так
L4	Олена, 27	жінка	18–40	вища	нижчий за середній	так
L5	Дмитро, 56	чоловік	55+	вища	середній	так
L6	Таня, 62	жінка	55+	вища	нижчий за середній	так
L7	Олеся, 33	жінка	18–40	вища	вищий за середній	так
L8	Юрій, 31	чоловік	18–40	вища	вищий за середній	так
L9	Олексій, 38	чоловік	18–40	вища	вищий за середній	так

Ситуація, в якій проходили фокус-групи, вирізняється двома особливостями, що мають стосунок до міжкультурної взаємодії. По-перше, в Києві безпосередньо перед цим завершився чемпіонат Європи з футболу (ЄВРО-2012), що актуалізувало тему міжкультурної комунікації для учасників. По-друге, в парламенті України в цей час обговорювали закон “Про основи державної мовної політики”, який викликав бурхливу реакцію його

прихильників і противників серед учасників фокус-груп, що істотно позначилося на настроях у групі “лідерів”, котрі емоційно висловлювали з цього приводу зовсім різні точки зору перед початком дискусії.

Сегментація простору “культурного інтелекту” в українській аудиторії (диференціовальна здатність, CQS)

Для фіксації спонтанної реакції учасників на тест CQS *перед початком проведення фокус-групи*, тобто до процедури знайомства і пояснення завдань фокус-групи, учасникам запропонували заповнити опитувальник з культурного інтелекту. На вибір було запропоновано два варіанти опитувальника — з перекладом російською або українською мовами у зв'язку із ситуацією реальної двомовності в Україні (див. Додаток А). Перелік тестових запитань супроводжувався 7-бальною шкалою, де 1 — зовсім не згоден, 7 — цілком згоден.

Отриманий масив даних (17 анкет) опрацьовували в пакеті SPSS. Як робочий інструмент, що вможливує групування даних, використовували аналіз відповідності (correspondence analysis). Його результати радше ілюстративні з огляду на незначну кількість респондентів, проте вони засвідчують диференціовальну здатність CQS застосовно до української аудиторії і можуть бути корисними для висунування гіпотез у репрезентативному опитуванні.

Згідно із відповідями учасників на запитання CQS виокремлено три сегменти, зорієнтовані на різні стилі міжкультурного спілкування (див. Додаток А, рис. 1). В одному із сегментів переважають орієнтації на *прагматичний, або поведінковий* стиль (Pragmatic & behavioral style). Тут очевидніше фіксуються установки поведінкового блоку, що найбільшою мірою диференціює українську аудиторію (див. Додаток А, рис. 2), — на зміну в ситуації взаємодії виразу обличчя, вербальної й невербальної поведінки, темпу мови. Цей стиль характерний для половини всіх учасників — як для “лідерів”, так і для представників “загальної публіки”. За віком, статтю, рівнем освіти і доходом нема чітко виражених відмінностей. Подальший аналіз дискусії підтверджує, що більшість цих учасників схильні орієнтуватися на практичний результат у міжкультурному спілкуванні, враховувати особливості конкретної ситуації; частина з них наводять приклади вдалого, ефективного спілкування з представниками інших культур, адаптації своїх знань у процесі взаємодії.

Другий сегмент вирізняють установки когнітивного плану (знання мовних правил, знання цінностей і норм іншої культури), метакогнітивного плану (усвідомлення своїх культурних знань у процесі взаємодії, перевірка точності знань про інші культури), мотиваційного плану (задоволення від спілкування з людьми інших культур, характерне для всіх сегментів). Ідеться про ціннісно-культурний стиль (Value cultural style). Такі орієнтації (на приємне спілкування, ґрунтоване на знанні культурних традицій, звичаїв, особливостей мови) характерні для учасниць-жінок молодого віку із вищою освітою.

Серед установок третього сегмента, де переважає, умовно кажучи, *проективний стиль* (Projective style), присутні елементи мотиваційного, когні-

тивного і метакогнітивного блоків. З-поміж мотиваційних реакцій: впевненість щодо можливості впоратися зі стресами, при звичаєння до правил торгівлі, задоволення від перебування в незнайомій культурі, знаходження спільної мови з її представниками. Серед когнітивних елементів присутня впевненість у знанні економічних і правових систем, а також — менш виражено — у знанні правил невербальної поведінки. Серед метакогнітивних елементів: впевненість у свідомому застосуванні культурних знань у крос-культурній взаємодії (менш диференціювальний елемент) і в пристосуванні/адаптації культурних знань у взаємодії з людьми іншої культури (більш диференціювальний елемент). До цього стилю більшою мірою схильні “лідери”. Подальший аналіз дискусії демонструє, що багатьом із них властива експресивність в обстоюванні своїх уявлень, жива уява, апеляція до прикладів як із реального досвіду, так і з усвідомлення досвіду інших, широкий кругозір. Стиль реакцій цієї групи на тест CQS варто назвати *проективним*, коли спілкування з іншими культурами усвідомлюється радше шляхом програвання взаємодії з “уявним іншим”. Результат такої взаємодії не може не бути позитивним з огляду на спільний запас знань, впевненість у своїх можливостях, товарицькість, відкритість, приписувані учасниками собі.

Простір розміщення стилів “культурного інтелекту” вимірюється осями “**Рефлексія vs Взаємодія**” і “**Прагматичність, ситуація vs Цінності, традиція**” (Додаток А, рис. 1).

Фокус-групові дискусії, інтерпретація результатів

Загальне оцінювання опитувальника

Загальне враження учасників про тест CQS після його заповнення переважно негативне. Учасники безумовно визнають важливість і актуальність проблем міжкультурного спілкування, але виникають проблеми, пов’язані з розумінням змісту запитань (зокрема, внаслідок мовного бар’єра, оскільки запитання подано англійською мовою), а також у зв’язку з формою запропонованого опитувального листа.

Зміст запитань: більшість учасників спантеличені надто великою кількістю запитань, котрі, на їхню думку, дублюють одне одне за змістом, містять тавтології, вирізняються заплутаністю і незрозумілістю. В основі такого неприйняття лежать кілька чинників *психологічного, когнітивного і ціннісного* характеру.

Примушування до раціональної дії. За відчуттями респондентів, зміст опитувальника передбачає, що людина має уважно стежити за собою, відстежувати найменші нюанси своєї поведінки, свого запасу знань, безупинно їх перевіряти, зіставляти, критично оцінювати. Така діяльність часто оцінюється в перебігу дискусії як безглузда, марна. Хоча учасники в реальному житті дотримуються стратегій і тактик крос-культурної взаємодії, що перелічені в опитувальнику (як можна бачити з описаних ними далі, мірою обговорення, прикладів), але раніше вони не замислювалися про можливість такої артикуляції, рефлексії своїх дій і досвіду. Таким чином, здобуте у процесі заповнення опитувальника відносно нове знання про необхідність свідомого моніторингу своїх практик у ситуації міжкультурного спілкування могло спричинити *когнітивний дисонанс* і відторгнення опитувальника загалом.

Необхідність критичної самооцінки. CQS постулює можливість повної згоди з переліченими судженнями, що асоціюється для респондентів із “найправильнішими”, “схвалюваними”, “ідеальними” відповідями, яких вони не в змозі дати з різних причин. Їх дратує категоричність формулювань “я знаю”, “я впевнений”. Такі радикальні твердження вважаються недоречними, позаяк “неможливо в принципі кому-небудь знати все про всі культури світу”. В обговоренні учасники використовують такі словосполучення, як “найбільше лякає це *“я знаю”*”; “*я знаю, знаю, знаю зовсім не підходить*”. Побоювання брати на себе таку відповідальність, заявляючи “згоден, я знаю”, і одночасно небажання зізнаватися у своїй інтелектуальній неспроможності у разі вибору відповіді ближче до варіантів “не згоден, що я знаю” може породжувати реакцію відторгнення опитувальника.

Придушення природних реакцій. Неприйняття викликали твердження поведінкового блоку. Респонденти часто вказують на те, що багато дій у ситуації спілкування відбуваються автоматично (*“адже ми не відстежуємо, як ми дихаємо чи ходимо”*). Відповідно, ідея контролю невербальної і вербальної поведінки видається, по-перше, абсурдною; по-друге, близькою до технологій *маніпуляції*, що не узгоджується із декларованими традиційними твердженнями про верховенство таких людських якостей, як товариськість, відкритість, щирість, у встановленні контакту з представниками інших культур.

Форма опитувальника. Твердження тесту були подані респондентам у вигляді таблиці із 20 рядків, роздрукованих на аркуші формату А4, із розшифровуванням позицій шкали (1— цілком не згоден, 7 — цілком згоден) один раз, вгорі таблиці, що викликало візуальні ускладнення, а у двох випадках — пропуск відповіді (рядки зливалися, позиції шкали забувалися).

Переважна частина учасників висловлювалися на користь того, що можна скоротити кількість позицій шкали до п’яти і навіть трьох і вербалізувати кожен пункт шкали. Це, на їхню думку, полегшило би заповнення опитувальника. Дехто скаржився, що їм було важко визначити різницю між позиціями шкали, наприклад, між 4 і 5, між 5 і 6, і вибір вони робили, на їхнє визнання, не дуже обґрунтовано.

У групі “загальна публіка” було більше скарг на ускладненість формулювань запитань: *“Я несколько раз тот же вопрос перечитывала, чтобы понять, что конкретно там. Сложно сформулировано. То есть, можно более простым языком, доходчивым, это все”* (GP8, ж., 43).

МЕТАКОГНІТИВНИЙ БЛОК

Сприйняття формулювань запитань¹

MC1 I am conscious of the cultural knowledge I use when interacting with people with different cultural backgrounds.

¹ Запропоновані в результаті узагальнення результатів фокус-групи переклади див. у Додатку В.

MC2 I adjust my cultural knowledge as I interact with people from a culture that is unfamiliar to me.

MC3 I am conscious of the cultural knowledge I apply to cross-cultural interactions.

MC4 I check the accuracy of my cultural knowledge as I interact with people from different cultures.

Метакогнітивний (metacognitive, MC) блок CQ виявився найважчим для точного розуміння, оскільки рефлексія з приводу своїх знань і практик міжкультурної взаємодії не властива більшості респондентів, за їхніми твердженнями. Хоча в описі свого досвіду вони нерідко посилаються на подібну рефлексивну роботу.

Дискусію викликали такі слова і фрази:

a. Твердження рефлексивних дій *“I am conscious”* (я усвідомлюю, розумію), *“I adjust”* (я узгоджую, адаптую), *“I check”* (я перевіряю, уточнюю) сприймаються частиною респондентів зі здивуванням, оскільки, як вони вважають, якщо людина і робить це, то радше автоматично ба навіть підсвідомо. Раціоналізація таких дій як деяких окремих процедур вважається незрозумілою, дивною, непотрібною. Неприйнятним виявився також акцент на *інструментальному* характері такого стибу міжкультурного спілкування, яке насправді, на думку більшості, має відбуватися “з доброї волі” і за “взаємної відкритості” *“А мы как бы о компьютерах говорим [а не о людях]”* (L4, ж., 27).

b. Вислів *“cultural knowledge”* (культурні знання) не сподобався багатьом через його незвичність для нашого слуху і мови. Краще, вважають респонденти, говорити про “знання культури”, “знаннях про культуру”, “знання особливостей культури”. Вираз *“свої культурні знання”* трактується, як правило, стосовно до інших культур, інших країн. Разом із тим він може розумітися і як “загальний культурний запас”, ґрунтований на інтерналізації зразків “своєї”, “вітчизняної” культури (пошлемося на розповідь респондентки про те, як властиві українцям риси — вміння добре готувати, хазяйновитість, товариськість — допомогли її матері завоювати прихильність господарів, на яких вона працювала під час трудової міграції в Польщі).

c. Вираз *“different cultures”* (різні культури) розцінюється як невизначений, надто загальний. Найчастіше його потлумачують як посилання на культуру інших країн, інших народів і їхніх представників (іноземців, закордонних гостей, місцевих жителів або громадян інших країн, де ми перебуваємо як туристи, гості). Учасникам бракує принаймні найзагальніших уточнень того, яку саме культуру мають на увазі (європейську, азіатську тощо), вони вважають, що в цьому випадку їхні відповіді були би впевненішими. Водночас деякі респонденти пов’язують вираз *“different cultures”* із культурними відмінностями всередині країни, соціуму, бо він вказує на культури етнічних меншин, регіональні культури, субкультури, культури різних поколінь, професійні культури, хоча і не вважають, що опитувальник годиться для вивчення таких культур.

d. Вислів *“cross-cultural interactions”* (міжкультурна взаємодія) видався учасникам занадто формальним, офіційним, таким, що не охоплює специфіки людського спілкування.

Сприйняття змісту запитань

Обговорення розпочиналося з прохання модератора обґрунтувати важливість міжкультурного спілкування, висвітлити його переваги. До цієї проблематики учасники постійно поверталися й у перебігу подальшої дискусії. Їхні висловлювання, відповіді на запитання дають змогу виокремити аргументацію, обґрунтування, позиції, на обстоюванні яких і будувалися подальші уточнення формулювань тесту. Для зручності сприйняття подамо ці позиції у вигляді дихотомій, особливих осей вимірювання, що вказують на амбівалентність установок респондентів стосовно “інших культур”, що коригується ситуацією і контекстом міжкультурної взаємодії. Основні із цих дихотомій проінтерпретовано на основі кількісного опрацювання даних тесту як “Рефлексія vs Взаємодія” і “Прагматичність, ситуація vs Цінності, традиція” (див. Додаток А, рис. 1). Фокус-групові дискусії роз’яснюють і уточнюють їх.

Рефлексія vs автоматизм реакцій слугує “методологічною” дилемою для респондентів, про яку вже йшлося вище. Більшість респондентів, як вони кажуть, не сприймають раціональний контроль над ситуацією міжкультурних контактів, інструментальне застосування своїх знань про інші культури, бо вважають, що людське спілкування має ґрунтуватися на “добрих намірах”, бажанні зрозуміти інших, відкритості.

Політкоректність vs автентичність. Як і в будь-якому іншому суспільстві, в українському соціумі функціонує безліч етнонаціональних стереотипів і упереджень. Учасники згадують про лінь американців, повільність шведів і фіннів, грубість росіян, товариськість українців як про щось очевидне. Разом із тим чи не головний аргумент на користь важливості міжкультурного спілкування полягає для них у тому, що в *будь-якій культурі* можна взяти багато нового і цікавого, що таке спілкування збагачує, духовно розвиває, відкриває нові перспективи.

Взірець взаємодії культур, якого треба прагнути, — це мирний, дружній спосіб співіснування і спілкування, як у прикладі з вірменським кварталом в Одесі (GP5, ч., 44). Ясна річ, учасники поінформовані про численні конфлікти на національному, етнічному, мовному, расовому ґрунті в нашій країні та за її межами. І хоча ця тема спеціально не обговорювалася, можна знайти знаки неприйняття такого стибу подій або їх автентичної гумористичної інтерпретації (із посиланням на приклад, коли після футбольного матчу російські вболівальники жбурнули бананом у легіонера африканського походження).

У групі лідерів початкова сутичка з приводу статусу української і російської мови потім слугувала для учасників нагадуванням про можливі конфлікти, коли жодна зі сторін не бажає відмовлятися від своєї позиції. Емоційне, автентичне бажання опонентів довести свою правоту вгамовувалося вихованістю, небажанням образити іншого, виглядати сперечальником серед нових знайомих. Стосовно представників інших культур діє аналогічний зразок: політкоректність і достеменність спілкування можуть перебувати в дисонансі.

Політична нація vs мультикультурність. Метакогнітивний блок CQS орієнтує респондентів на розуміння “іншої культури” як культури “іншої

нації”, “іншої країни”. У цьому разі вони акцентують важливість політичної нації, громадянства, що й визначає національну ідентичність людини в очах представників інших країн. Інакше кажучи, *“неважно, що Зинедін Зідан африканського походження, важно, що он — великий француз!”* (L5, ч., 54). Водночас деякі респонденти вимагають більшої уваги до мультикультурного середовища, характерного для багатьох країн (*“в Україні живуть татари, гуцули, венгри, євреї, поляки, в Грузії — абхазці, мегрели, осетини”*), які мають свою культуру). Однак звичнішою культурною одиницею залишається країна і політична нація.

Близькі культури vs далекі культури. Попри те, що учасники декларують цінність і значущість будь-якої іншої культури, для них важливо зрозуміти, про які саме культури йдеться — американську, мусульманську, китайську, африканську тощо. Припускалося, що є культури ближчі (слов’янські, європейські), котрі не дуже сильно відрізняються від нашої, і є культури далекі, несхожі, знань про них у нас менше. Узагальнений підхід, на думку респондентів, не дає жодної інформації про рівень знань. Тим самим учасники виявляли існування в їхній свідомості деякої ієрархії культур уздовж осі *близькі–далекі* (на дистанції, що продукує як інтерес, так і певні побоювання).

Політична нація vs етноцентризм. Обґрунтовуючи важливість міжкультурних контактів, учасники апелюють до таких універсальних смислів, як необхідність встановлення порозуміння між людьми (незважаючи на їхню етнічну, національну належність), важливість відкритості, товариськості, людяності, поваги до іншої людини, хоч би якої культури вона була.

При цьому, наполягаючи на необхідності бачити в представниках інших країн, інших культур насамперед таких само людей, як і ми, українці, учасники несвідомо демонстрували свої етноцентричні установки (тобто порівнювали Інших з Нами, а не Нас з Іншими), елементи групового фаворитизму.

“Це ж ті самі люди, просто інша нація. Такі самі люди, як ми” (GP1, ж., 27). *“Ты должен всегда помнить о том, что он не хуже тебя — вот это самое главное”* (L6, ж., 62).

Відкритість vs закритість. Учасники охоче говорять про переваги міжкультурного спілкування: здобуття нових цікавих знань, розширення кругозору, можливості спілкуватися з привітними, відкритими людьми. Це духовно збагачує людину, сприяє встановленню нових контактів, здобуттю друзів (прикладні з проведенням Євро-2012 в Україні).

“І тому мені цікаво пізнавати інші культури і, можливо, мені просто щастить, але я бачу людей відкритих і готових завжди допомогти. І я пізнаю добру сторону культури, і таким чином, я можу розширити свій кругозір” (L4, ж., 27).

“[Міжкультурне спілкування] робить людину духовно багатшою. Вона спілкується, вона щось почерпнує з чужої культури, вона намагається зблизитися” (L5, ч., 56).

Явних прикладів закритості, дистанційованості практично не було. Сама тема й атмосфера дискусії на це не налаштували. Траплялися лише окремі фрази (*“беженцы всякие”*, *“євреї те жє”*), гумористичні описи ситуації міжкультурного шлюбу (розповідь про прихід у сім’ю зятя-китайця) або вигада-

них страхів знайомих з приводу розквіту злочинства в сусідній країні, що свідчить про існування етнокультурного дистанціювання в суспільстві.

Пристосування як дар vs пристосування як користь. У міркуваннях, присвячених важливості пристосування до Іншого в міжкультурній ситуації, можна виокремити таку вісь вимірювання, як *гуманізм і практичність*.

У першому випадку добре ставлення до Іншого пояснюється через посилення до універсальних цінностей: *“...бо це люди. Вони приїхали до іншої держави — треба поважати їх”* (GP1, f., 28). Інакше кажучи, необхідно уважно ставитися до їхніх звичаїв, традицій, намагатися бути гостинним, нічого не вимагаючи для себе, не очікуючи особливих похвал. Сам факт того, що ти зробиш людям приємне, слугує винагородою:

“Угождать обязательно нужно людям. У нас был приём, участвовали и люди-мусульмане. И хорошо, что на приём готовилась пища, такая, что можно угостить и их. Потому, что они не ели свинину, говядину и так далее. Была курица — вот это было счастье. Нашлось чем угостить, они были просто в восторге, что покушали, были не голодные. И мы уважили их культуру, не навязали то, что они не едят. ...То есть, мы мягко к ним подошли. Они это с благодарностью восприняли” (GP8, ж., 43).

“Приїжджаючи в якусь країну, ми будемо робити так, щоб їм було приємно. Ну приклад, от ми з французами, я щось там по-французьки навмисно вчив ночью” (L5, ч., 56).

Друга можливість — мати для себе якусь користь (не обов’язково матеріальну, практичну) зі спілкування. Це можуть бути нові враження, новий досвід, порівняння своїх традицій і чужих, але усвідомлюються вони в інструментальному ключі. Шанобливі відносини в такому разі можуть трактуватися і як такі, що дають змогу отримати практичний результат, досягти розв’язання певних проблем, при цьому практичність не суперечить гуманізму.

“...Ти просто побачиш, як там люди живуть — які в них ідеали, цінності і як у нас — можливо щось запозичити, щось взяти” (GP2, ч., 18).

“Ты должен всегда помнить о том, что он не хуже тебя — вот это самое главное. Если ты будешь: ага, вот он такой-сякой, не будет общих тем, не будет нормального решения вопросов тех, которые нужно решить” (L6, ж., 62).

Назагал обговорення позицій першого блоку CQS свідчить про наявність метакогнітивних практик у досвіді респондентів і водночас неузвичаєність публічної артикуляції їх.

КОГНІТИВНИЙ БЛОК

Сприйняття формулювань запитань¹

COG1 I know the legal and economic systems of other cultures.

COG2 I know the rules (e.g., vocabulary, grammar) of other languages.

COG3 I know the cultural values and religious beliefs of other cultures.

COG4 I know the marriage systems of other cultures.

COG5 I know the arts and crafts of other cultures.

COG6 I know the rules for expressing non-verbal behaviours in other cultures.

¹ Пропоновані переклади див. у Додатку В.

У когнітивному (cognitive) блоці дискусію спричинили такі слова і фрази:

а. Більшість респондентів не готові взяти на себе сміливість категорично і самовпевнено стверджувати “я знаю” (I know), коли йдеться про різні аспекти життя інших народів, і не вважають, що це можливо для когось узагалі. Їм більш імпонує пасивне “мені відомо”, “мені знайоме” або “я чув”, “я ознайомлений”, “я стикався”, “я поінформований”, “я маю уявлення”.

б. У контексті знання економіки, права, мови “інші культури” (other cultures) сприймаються більшістю як “інші країни”.

с. Визначення предмета знання через “правила” (rules) або “системи” (systems) різних культурних інститутів сприймаються більшістю респондентів як надто загальні, формальні, офіційні і потребують уточнень або роз’яснень. Доречніше, на їхню думку, запитувати людей про “особливості правових та економічних систем”, “особливості шлюбних систем” (“систем шлюбних стосунків”, “шлюбних традицій”).

д. Те саме стосується суджень про знання мов, котрі, на думку респондентів, доречно конкретизувати (романо-германські, східні тощо), і говорити не про знання *правил інших мов* на прикладі граматики і лексики (тим паче, що лексика, як зазначають респонденти, “не належить до правил”), а про “володіння іноземними мовами”. Судження про “*правила невербального спілкування*” слід уточнити доповненням у дужках (“наприклад, міміка, жести”) або замінити на “знання мови жестів, прийнятої в інших культурах”.

Сприйняття змісту запитань

Об’єктивність vs суб’єктивність. Респондентів турбувала неможливість встановити об’єктивний критерій обсягу знань і незіставність оцінок у відповідях різних людей: “*Мій рівень знання в десять раз менший, ніж рівень знання Дмитра, а поставимо однакову оцінку, і у висновку посчитують однаково. Сенс такого опитування?*” (Л3, ч., 19). Одиначні думки про те, що дослідників, мабуть, більшою мірою цікавить не рівень знань, а суб’єктивні оцінки рівня знань, не усунули цього занепокоєння. Проте там, де не виникає проблеми “об’єктивного оцінювання”, судження сприймаються помітно адекватніше (позицію МОТ1 із мотиваційного блоку респонденти назвали “єдиною нормальною”).

Конкретність формулювань vs узагальненість формулювань. Надто розширений обсяг понять “правила” і “системи” викликає очевидний дискомфорт учасників, яким хотілося би “конкретизувати”, “вказати конкретно” предмет знання, про який їх запитують. До того ж неможливість уловити, на вивчення і розв’язання яких проблем спрямований опитувальник (рівня толерантності, рівня расизму, рівня знань — мови, традицій, жестів тощо), викликає у декого певну підозрілість з приводу справжньої мети дослідження (“*Они вас разводят специально, они молодцы, они все знают*”, Л5, ч., 56).

Мікрорівень міжкультурної взаємодії vs макрорівень міжкультурної взаємодії. Респонденти не розуміють, про який рівень міжкультурної взаємодії йдеться. Уявлення подумки гігантського багатоманіття культур з їхніми цінностями, релігіями, традиціями, мовами й одночасне усвідомлен-

ня проблематичності визначитися з переконаннями, віруваннями, ціннісними орієнтаціями навіть на індивідуальному рівні породжують у них відчуття спантеличення при спробі зрозуміти зміст суджень даного блоку і знайти їм застосування у власному життєвому досвіді.

“Культурні цінності” — це трішки таке, мені здається, особистісне. Тому що, як сказали, в одній сім’ї можуть бути різні культури. А якщо говорити за такий величезний масштаб, так там тим більше. Мені здається, воно занадто таке особистісне, і воно не може стосуватись міжкультурного величезного спілкування” (GP2, ч., 18).

Процес пізнання vs результат пізнання. Засвоєння знань — нескінченний процес, тим паче, якщо він стосується невизначено великої кількості культур, мов, країн, народів. Запропоновані судження сприймаються так, ніби людина завершила процес пізнання і самовпевнено повідомляє про його результат (я знаю!). Така самовпевненість викликає іронічне ставлення. Звідси намагання учасників указати на незавершеність процесу, звуження обсягу понять.

Наявність досвіду контактів з іншими культурами vs відсутність досвіду. Були зауваження про те, що люди, які мають досвід міжкультурного спілкування, і ті, в кого він відсутній, сприйматимуть багато питань по-різному. Такий досвід набувають, зокрема, під час подорожей, туристичних поїздок до інших країн. Для більшості мешканців України ці поїздки недоступні через економічні негаразди сімей.

“Але на це потрібні кошти, а коштів як більше всіх, то що я хочу сказати, у наших людей, у наших людей з тої пенсії, котру отримують наші пенсіонери, то вони нікуди не поїдуть. Хоть би їм хватило на хліб, молоко і заплатити за квартиру” (L6, ж., 62).

Як засвідчують дані заповнення CQS респондентами, судження Когнітивного блоку отримують найнижчі оцінки міри згоди (Додаток С).

МОТИВАЦІЙНИЙ БЛОК

Сприйняття формулювань запитань

MOT1 I enjoy interacting with people from different cultures.

MOT2 I am confident that I can socialize with locals in a culture that is unfamiliar to me.

MOT3 I am sure I can deal with the stresses of adjusting to a culture that is new to me.

MOT4 I enjoy living in cultures that are unfamiliar to me.

MOT5 I am confident that I can get accustomed to the shopping conditions in a different culture.

Дискусію викликали такі слова і фрази мотиваційного (motivational) блоку:

а. Твердження *“я упевнений”* (am sure) (MOT2, MOT3, MOT5) відваблює респондентів категоричністю (незрозуміло, на чому має базуватися така впевненість, особливо якщо в людини немає цього досвіду). Доречніше, на їхню думку, використовувати в судженнях умовну форму (*“міг би”*

спілкуватися, звикнути, впоратися) або суб'єктивні оцінки (“я думаю, що можу спілкуватися”, “я вважаю, що можу спілкуватися”).

б. У виразі “socialize with locals” (*спілкуватися з місцевими жителями*) (МОТ2) деякі респонденти вбачають пейоративний відтінок, схожість із поняттями “тубільці”, “аборигени”, що асоціюються з колоніалізмом, історіями про примітивні народи і культури. Пропонується говорити про спілкування з “людьми місцевої культури” або замінити судження на “я готовий спілкуватися з жителями незнайомої мені країни”.

с. Судження МОТ3 в редакції “загальної публіки” виглядає як “Я думаю, що можу впоратися зі стресами, перебуваючи в незнайомому для мене культурному середовищі”.

д. Вираження “I enjoy living” (*мені подобається жити*) (МОТ4) більш прийнятне в умовній формі (“мені б сподобалося жити”) або потребує заміни дієслова “жити” на дієслово “перебувати”, оскільки “жити” асоціюється з еміграцією, переїздом до іншої країни на постійне місце проживання: “*Пять дней, или неделю, или всю жизнь — то есть это разные вещи*” (GP8, ж., 43).

е. Якщо запитують про особливості шопінгу, то, на думку респондентів, доречніше говорити про “іншу країну”, а не про “іншу культуру” (МОТ5).

Сприйняття змісту запитань

Інтровертність vs екстравертність. Звертали увагу й на необхідність враховувати психологічні особливості людей, адже екстраверти легко встановлюють контакт із людьми і своєї, і іншої культури, більш комунікабельні на відміну від інтровертів:

“Есть люди, которые не могут так вот общаться, с незнакомым человеком. Не то, что с другой культурой. Посмотрите, сколько у нас людей вокруг, да вы что” (GP8, ж., 43). *“У одного получается общаться, у другого — не получается”* (L9, ч., 38).

Із цим виміром пов'язана і дилема “страх перед спілкуванням vs сміливість спілкуватися”. Здатність налагодити спілкування в незнайомому культурному оточенні потребує вміння не підкорятися страху, сміливості як психологічної риси особистості: *“... есть страх перед общением или нет. Если у человека нет страха этого, даже если не знаешь языка, то можно утверждать, что я могу общаться. А если...”* (GP3, ж., 55).

Жорстка стилістика vs м'яка стилістика. Тяжіння до пом'якшення формулювань (“думую, що зможу” та ін.) указує на бажання лишити шлях до відступу, відмову від радикальних тверджень: *“Да, лучше вот так, мягенько”* (GP8, ж., 43). Оцінка проективної ситуації невдалого міжкультурного спілкування “не вийшло, як я розраховував” виглядає краще за ту, коли людина з упевненістю заявляє, що зможе спілкуватися, а з цього нічого не виходить. Напевно, спрацьовують психологічні затиски, пов'язані зі страхом “втратити обличчя”, виглядати дурним і самовпевненим.

Політкоректність vs автентичність. Страх може провокуватися і дією стереотипів, пов'язаних із побоюваннями невдачі в ситуації міжкультурної взаємодії з представниками “далеких”, малознайомих культур (опинившись у негритянському кварталі, до прикладу). Водночас респонденти гостро відчують неправомірність уживання зневажливих висловлювань на

адресу інших культур (як зазначалося, “locals” (місцеві) асоціюється у них з уявленнями про тубільців і колоніалізм).

Політична нація vs мультикультурність. Спілкування з представниками інших культур, які є в Україні (гуцули, кримські татари та ін.) не потребує, на думку частини респондентів, якоїсь особливої рефлексії й особливих навичок: *“А що з ними [гуцулами] спілкуватися, як спілкувалися, так і спілкуємося. Я проїхав Крим, там як спілкуюся, так і спілкуюся”* (L3, ч., 19). Небажання сприймати представників інших культур (етнічних меншин) усередині країни як Інших зі своєю цікавою історією, традиціями, звичаями частково пояснюється ефектом звички, коли те, що доступно, не потребує спеціальних зусиль (відкриття віз, перетину кордону, вивчення мови), не сприймається як чуже, далеке, екзотичне і варте особливої уваги. Така позиція більш характерна для молоді, тоді як люди середнього і старшого віку чутливіші до культурної диференціації країни і потенційної конфліктності її окремих регіонів:

“Крим — це трохи інше, тому що це інші етноси, в принципі життя”.

“Це не обговорюється, це нервово” (L7, ж., 33; L5., ч., 56).

Наявність досвіду контактів з іншими культурами vs відсутність досвіду. Сила мотиваційних структур міжкультурної взаємодії, як впливає із суджень респондентів, залежить від того, чи мають люди досвід перебування за кордоном. Відповідно передбачається, що вони по-різному відповідатимуть на запитання даного блоку. Не всі учасники були в “далекому зарубіжжі”, і для деякого це залишається мрією, не реалізованою поки внаслідок фінансової скрути:

“За рубежем не была, но мечтаю поехать. Как-то не складывалось. Ездила в Крым, в Карпатах была, и в Украине, почти во всех регионах. Мечтаю поехать за рубеж, но пока не получается” (GP3, ж., 55).

Матеріальна свобода vs скрута у засобах. Судження про умови шопінгу в іншій країні заторкнуло болісну тему скрутності в засобах людей, які опинилися за кордоном. Рівень матеріальних статків більшості громадян невисокий, і поїздки за кордон супроводжуються економією коштів, неможливістю купити бажані товари та послуги. Разом із тим, згідно із зауваженням працівника туристичної фірми, *“наши люди очень быстро за границей узнают, где самые дешевые магазины”* (L9, ч., 38), чим підтверджуються добрі адаптаційні і практичні здібності українських туристів.

ПОВЕДІНКОВИЙ БЛОК

Сприйняття формулювань запитань¹

ВЕН1 I change my verbal behavior (e.g., accent, tone) when a cross-cultural interaction requires it.

ВЕН2 I use pause and silence differently to suit different cross-cultural situation.

ВЕН3 I vary the rate of my speaking when a cross-cultural situation requires it.

¹ Пропоновані переклади див. у Додатку В.

ВЕН4 I change my non-verbal behavior when a cross-cultural situation requires it.

ВЕН5 I alter my facial expressions when a cross-cultural interaction requires it.

У поведінковому (behavioral, ВЕН) блоці дискусією викликали такі слова і фрази:

а. Респонденти не певні, що всі деталі безпосереднього спілкування, перелічені в запитаннях цього блоку, мають принципове значення в міжкультурних контактах, принаймні не більше, ніж у будь-якій іншій ситуації спілкування (із близькими людьми, представниками своєї культури). Обличчя, наприклад, *“змінюється в будь-якому спілкуванні, незалежно від того, з ким спілкуєшся, скажімо, зі своїм братом”*. Швидкість мови залежить від психологічних і вікових особливостей людини (*“темперамент має значення, вік”*). Тому їм не завжди зрозумілі настільки докладні запитання.

б. Деяким респондентам важко поділити свою поведінку в процесі спілкування на окремі операції. У групі “загальна публіка” важко уявляють ситуацію, коли потрібне різноманітне використання “пауз” і “мовчання”. Більшість погоджується, що доречніше було б об’єднати низку запитань, що стосуються вербальної і невербальної поведінки. Об’єднати:

— запитання ВЕН2 і ВЕН3 про вербальну поведінку (регуляція пауз / мовчання і швидкості мови). *“Я можу спілкуватись швидше, повільніше, робити паузи, мовчати, коли це потрібно для кращого взаєморозуміння з представниками іншої культури”* (L8, ч., 31);

— запитання ВЕН4 і ВЕН5 про невербальну поведінку (міміка / жести і вираз обличчя, оскільки *“вираз обличчя — це теж невербальна поведінка”*). Проте тут обов’язково потрібне розшифрування “невербальної поведінки” як міміки і жестів.

с. Деякі учасники пропонують замінити вираз “verbal behaviors” (мовна поведінка) більш зрозумілим словом “мова” або взагалі від нього відмовитися (*“Я можу змінити інтонацію, акцент, коли це потрібно для взаєморозуміння з представником іншої культури”* — L8, ч., 31), а “non-verbal behaviors” (невербальна поведінка) замінити виразом “мова жестів”, але це не підтримується більшістю.

д. Респондентам було б комфортніше сприймати запитання цього блоку в умовній формі та ймовірнісній модальності (не “изменяю свое вербальное поведение”, а “мог бы изменить”, “сподіваюся, міг би змінити”).

е. Вираз “cross-cultural situation” (міжкультурна ситуація) потребує, на думку учасників, більш гнучкого використання, у низці запитань його можна модифікувати як “ситуація спілкування з людьми інших культур/країн/національностей”.

Сприйняття змісту запитань

Природність спілкування vs штучність/акторська гра. Запитання четвертого блоку викликали неприйняття насамперед у групі лідерів. Багато хто з них указував на інтуїтивні, “природні” засади процесу інтеракції, непотрібність відстежування темпу мови, інтонації тощо у перебігу спілкування, бо це відбувається на підсвідомому рівні. (У висловленнях одного з учас-

ників такі вирази, як *“это природно”*, *“это естественный процесс”*, пролунали впродовж дискусії 11 разів — L5, ч., 56).

Контроль над мовою, мімікою, жестами асоціюється у респондентів із грою акторів, які тримають паузу, говорять швидше чи повільніше, що відкидається більшістю як *“несправжнє”*, *“нещире”* спілкування. *“Я думаю, що це якесь акторство (всі разом). Я ніколи навіть не пробував, це мабуть актори, це не люди...”* (L8, ч., 31). *“Я міняю вираз обличчя, просто я не розумію, для чого це робити”* (L7, ж., 33).

Поведінкова дилема *“природного — штучного”* спілкування на рефлексивних і стратегічних рівнях взаємодії близька до дихотомії *“політкоректність — автентичність”*, де досягнення когнітивного й емоційного балансу цілком доступне учасникам. У групі лідерів після початкового конфлікту, спровокованого обговоренням у парламенті закону про мови, учасники намагалися поводитися коректно, уникати конфронтаційної лексики, гальмувати автентичні реакції нетерпимості, що стимулювало позитивну групову динаміку. Образ культурної, інтелектуальної людини, яка має активну громадянську позицію, як подавали себе при знайомстві учасники групи лідерів, несумісний з агресією і нетолерантністю. І респонденти це добре розуміли, напівжартома оцінюючи конфліктну ситуацію як приклад міжкультурної нестриманості.

Інтелектуальна впевненість vs інтелектуальна уразливість. Передбачена опитувальником необхідність моніторингу і контролю своєї вербальної і невербальної поведінки викликає ситуацію когнітивного дисонансу, особливо в групі лідерів. *“Це питання, воно просто штопорить і ставить тебе... Ти починаєш аналізувати, як ти спілкуєшся і думаєш: о, мабуть, щось я... (стукає по столу пальцями)”* (L7, ж., 33). Треба роз'яснити смисл запитань для широкої аудиторії, уточнити, про макро- чи мікрорівень міжкультурної взаємодії ідеться.

“У нас, як правило, люди не усвідомлюють, що вони роблять, коли спілкуються невербально, тому для того, щоб от ці питання краще зрозуміли, краще було б навіть конкретизувати, принаймні, написати в дужках якісь конкретні приклади” (L8, ч., 31).

“Как бы теперь сделать это не так сухо, а понятно для людей разных уровней, скажем, разного уровня начитанности” (GP5, ч., 44).

“Треба показати міжкультурне спілкування якого рівня: між державою, на державному рівні, на приватному, на громадському” (L2, ж., 53).

Відсутність явного, артикульованого досвіду такого роду практик і відчуття інтелектуальної меншовартості, що з цього виникає, викликає у частини респондентів бажання захиститися, звинувативши авторів опитувальника у спрощеному підході чи приховуванні *“справжніх”* цілей дослідження, у використанні елементів маніпулятивних технологій. Водночас учасникам-лідерам, за їхніми словами, хотілося б відчутти запитуність набутого в перебігу дискусії досвіду і згодом знайти практичне застосування результатам цього дослідження.

Тут також фіксується когнітивна дилема *“процес пізнання vs результат пізнання”*. Окремі учасники побажали замінити вирази, що вказують на вже наявний запас знань, тобто результат пізнання (*я змінюю мову, я змінюю не-*

вербальну поведінку), на вислови, які відсилають до незавершеності процесу пізнання (я опановую мову).

Використання стереотипів vs відхід від стереотипів. Багато знань про інші культури стереотипізовані, наприклад уявлення про швидкість мови людей різної національності. Заведено вважати, зазначають респонденти, що шведи і фінни розмовляють повільно, а іспанці й італійці — швидко. Одночасно наявність таких стереотипів, їхня потенційна оманливість цілком усвідомлюються. Так, наприклад, перегляд в оригіналі фільму “The Godfather” дав можливість учасникові зрозуміти, що *“на самом деле итальянцы говорят достаточно медленно”* (GP2, ч., 18). Тим самим демонструються метакогнітивні здібності респондентів, котрі перевіряють й адаптують свої знання.

Необхідно, на думку учасників, брати до уваги ситуацію *мультикультурності* в межах однієї країни, коли в ній мешкають люди різних культур, мова, ритм мовлення, вимова яких можуть відрізнятись. І це може стати перешкодою в міжкультурному спілкуванні. Скажімо, важко зрозуміти гуцулів, які мешкають в Україні, або різні діалекти китайської мови, що їх може не зрозуміти навіть корінний китаєць. *“Вот у меня племянница, она живет ближе к Мексике, в Америке. И хотя она знала язык, хорошо говорила [по-английски], в начале было трудно понять, когда говорили мексиканцы, потому, что у каждого свой акцент”* (L1, ж., 54).

Домінація у міжкультурній ситуації vs залежність у міжкультурній ситуації. Контроль над своєю мовою і невербальною поведінкою розглядається учасниками у двох аспектах/ролях: *Гість vs Хазяїн*. Упевнена позиція Гостя в міжкультурній ситуації передбачає володіння мовою Іншого, бажання пристосуватися до особливостей ситуації, а також виправдані очікування, що навколишні нададуть необхідну допомогу. Інакше може виникати психологічне відчуття залежності, ураженості, підлеглості, небезпеки.

“Когда мы в компании собираемся с друзьями, то с нами в основном англичане, американцы, канадцы. Иногда они забывают, что здесь находятся и украинцы, но кто-то вспоминает и говорит, что нужно не так быстро говорить, тут присутствуют украинцы” (L4, ж., 27).

“Когда ты понимаешь, что в другой стране какой-то жест, что ты делаешь, означает что-то другое, ты сразу его меняешь для того, чтобы не влезти в проблему” (GP2, ч., 18).

Разом із тим на відчуття домінування/залежності у міжкультурній ситуації можуть впливати *психологічні характеристики* людини (сором'язливість, побоювання глузувань). Одна з учасниць наводить приклад небажання розмовляти українською мовою в трудовому колективі через глузування колег, наголошуючи, що в різному культурному середовищі до незнання корінної мови ставляться по-різному. *“Когда мы приезжали в Грузию, и скажешь вот там что-то по-грузински, а грузин идет и говорит: скажи еще чего-нибудь. А когда я тут, на работе начинаю что-нибудь говорить по-украински (я проработала 30 лет в одном коллективе), надо мной иногда смеются и говорят “ой”. Я говорю: у меня акцент, и вы этим, наоборот, провоцируете меня говорить только по-русски”* (L1, ж., 54).

Коли ж учасники перебирають на себе роль Хазяїна, то по-іншому трактують міжкультурну ситуацію, перебуваючи у своїй країні, на своїй території. Відчувається більша міра впевненості, необхідність підлаштовуватися до Іншого трактується як добра воля, а не вимушений крок. *“А коли я в своїй країні, я веду себе так, як вважаю це за потрібне. Тому що я в своїй країні і говорю на тій мові, на якій я хочу, але пристосовуюсь до іноземців, які не розуміють мене, щоб вони зрозуміли мене. (...) Це питання принципності. Я змінюю чи не змінюю [речеве поведіння]. Коли я знаю його мову, він мою не знає, то звичайно я її змінюю”* (ЛЗ, ч., 19).

Незважаючи на гостру критику поведінкового блоку CQS, заяви про незрозумілість запитань і їхній маніпулятивний характер, що не передбачає “справжнього спілкування”, у групі лідерів зафіксовано доволі високий рівень згоди із запропонованими в блоці судженнями (див. Додаток Д).

Загалом варіації осей, що диференціюють простір, вимірюваний CQS, їхній взаємозв'язок із зовнішніми чинниками, що створюють бар'єри сприйняття тестових запитань, а також із блоками шкали, подано в таблиці 2.

Пошук еквівалента поняття “культурний інтелект”

На завершення дискусії учасникам запропонували підібрати назву для всіх обговорюваних знань і вмінь у вигляді слова чи словосполучення. Варіанти згруповано в таблиці 3.

Респонденти в обох групах частіше визначають установки на міжкультурну взаємодію в термінах розуміння, толерантності, особистісного розвитку, “лідери” більшою мірою наголошують роль знання у спілкуванні, “загальна публіка” — повагу до “інших культур”. І ті, і ті роблять у міжкультурній взаємодії ставку на взаємне духовне збагачення, людські контакти, що підтверджується і словником особистісних якостей, необхідних для плідного спілкування представників різних культур (див. Додаток Д). Більшість респондентів сходяться на прийнятності такого узагальнення знань та вмінь у міжкультурній взаємодії, як *“культурна свідомість”*, маючи на увазі когнітивні й емоційні його прояви, регуляцію міжкультурних практик.

Визначення *“культурний інтелект”* жодного разу не фігурувало у цьому зв'язку. Висловлюючи, на пропозицію модератора, своє ставлення до цього поняття, учасники акцентували його невисоку релевантність, оскільки “інтелект” зобов'язує до високого рівня знань, раціонального осмислення своїх дій, що становить лишень вузьку частину культурних взаємодій. І не обов'язково, за словами респондентів, бути інтелектуалом, аби бути культурно-чутливою людиною.

Адаптація CQS для застосування в українській аудиторії

З огляду на зауваження респондентів щодо сприйняття запитань CQS і не перекручуючи при цьому вимірювального інструменту, а також зважаючи на особливості перекладу з англійської мови на російську, пропонуємо версію CQS, адаптовану для застосування у вітчизняній аудиторії (табл. 4).

Таблиця 2

Вектори вимірювання “культурного інтелекту”

Чинники сприйняття CQS	Осі вимірювання	Індикатори	Блоки CQS			
			MC	COG	MOT	VEN
1	2	3	4	5	6	7
ПОЛІТИЧНІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ	Політкоректність vs автентичність	Знання норм і правил коректного ставлення до представників інших культур vs автентичності, справжні реакції щодо інших культур, пов'язані з переконаннями, орієнтаціями, ситуативними емоціями	x		x	x
	Політична нація vs мультикультурність	Перевага політичної нації, країни як культурної одиниці vs бачення суспільства як цілого, що складається з різних етнічних, мовних, регіональних культур	x		x	x
	Універсалізм vs етноцентризм	Вікові відмінності	x			
СОЦІАЛЬНІ	Матеріальна свобода vs обмеженість у засобах	Пріоритет загальнолюдських цінностей у відносинах між культурами vs групоцентризований фаворитизм	x			
	Наявність досвіду контактів з іншими культурами vs відсутність досвіду	Матеріальна свобода як реалізація мрії про можливість подорожей до інших країн vs брак засобів як перешкода подорожам і ознайомленню з іншими культурами		x	x	
	Мікрорівень vs макрорівень міжкультурної взаємодії	Рівень доходів індивіда				
	Домінування vs залежність у міжкультурній ситуації	Самоцінка матеріального становища сім'ї				
		Зв'язок знань і впевненості у сприятливій міжкультурній взаємодії з наявністю досвіду таких взаємодій vs відсутність досвіду як причина неможливості спрогнозувати перебіг міжкультурного спілкування і нижчого рівня поінформованості про інші культури		x	x	
		Проблематичність визначення рівня міжкультурної взаємодії за шкалою макро-мікро		x		x
		Відчуття себе хазяїном ситуації у перебігу міжкультурного спілкування за сприятливих обставин vs відчуття підлеглості і залежності за несприятливих обставин				x
		Упевнений/неупевнений статус				

1	2	3	4	5	6	7	
КУЛЬТУРНІ	Близькі культури vs далекі культури	Сприйняття культур як близьких (більш зрозумілих, безпечних) vs як далеких (менше знань, імовірність небезпеки)	x				
	Відкритість vs закритість	Прояв установок відкритості (інтерес до інших культур, доброзичливість, толерантність) vs прояв установок закритості, дистанціювання, стереотипізації	x				
	Гуманізм vs прагматизм	Відсилання до універсальних цінностей гуманізму в міжкультурному спілкуванні vs відсилання до інструментальних цінностей (отримання користі від спілкування)	x				
	Природність спілкування vs неприродність, акторська гра	Пріоритет природності, ширості спілкування vs неприйняття технологічності й маніпулятивності спілкування				x	
	Застосування стереотипів vs уникнення стереотипів	Відсилання до стереотипізованих знань про інші культури vs усвідомлення потенційної оманливості і спрощеності стереотипізованих знань	x				x
ПСИХОЛОГІЧНІ	Інтровертність vs екстравертність	Урахування психологічних характеристик: інтроверти відчують ускладнення у спілкуванні як такому vs екстравертам легше налагодити спілкування з іншою людиною			x		
	Страх перед спілкуванням vs сміливість у спілкуванні	Наявність страху перед спілкуванням vs сміливість у встановленні контактів із незнайомими людьми			x		
	Жорстка стилістика vs м'яка стилістика	Відмова від категоричних тверджень, пов'язаних із упевненістю в успішному результаті міжкультурної взаємодії, прагнення пом'якшити формулювання			x		
	Інтелектуальна впевненість vs інтелектуальна уразливість	Суперечність між упевненістю у своїх інтелектуальних здібностях і відсутністю досвіду рефлексії деталей вербального та невербального спілкування					x
	Об'єктивність vs суб'єктивність	Акцентування нездатності методики виміряти об'єктивний обсяг знань vs акцентування спрямованості методики на вимірювання установок			x		
ПІЗНАВАЛЬНІ	Конкретне vs узагальнене	Бажання конкретизувати загальні формулювання vs неприйняття розмитості, узагальненості, ускладненості термінів тесту		x			
	Процес пізнання vs результат пізнання	Бачення пізнання як незавершеного процесу vs неприйняття вказівок на наявний обсяг знань як результат пізнання		x			
	Рефлексія vs автоматизм реакцій	Заперечення важливості раціонального контролю в міжкультурній ситуації vs акцент на переважанні інтуїтивності та природності взаємодії	x				

Знання й уміння, що асоціюються з поняттям “культурний інтелект”

ГРУПА “ЗАГАЛЬНА ПУБЛІКА”	ГРУПА “ЛІДЕРИ”
РОЗУМІННЯ	РОЗУМІННЯ
Желание понять другую культуру	Взаєморозуміння
Взаимопонимание между людьми	Розуміння націй
Межкультурное понимание	
Межкультурное взаимопонимание	
	СПІЛКУВАННЯ
	Міжкультурне спілкування
	Культурне спілкування
	Спілкування націй
	Спілкування з іноземцями
	Майстерність спілкування
	Талант обсяження
ТОЛЕРАНТНІСТЬ	ТОЛЕРАНТНІСТЬ
Толерантность	Толерантность
Умение принимать во внимание особенности других культур	Культурная толерантность
Желание учитывать особенности других культур	Терпимість
Уважение к другой культуре	
Межкультурное уважение	
ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК	ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК
Саморазвитие	Вихованість
Интерес	Культурність
Культурная открытость	Комунікативність
Межкультурная открытость	Общительность
Гибкость	
Культурная гибкость	
ЗНАННЯ І ДОСВІД	ЗНАННЯ І ДОСВІД
Культурный обмен	Культурный обмен
Межкультурные знания	Культурний досвід
	Мультикультурність
	Багатокультурність
	Багатовекторність
	Інтегративність
	Культурні зв'язки
КУЛЬТУРНА СВІДОМІСТЬ	КУЛЬТУРНА СВІДОМІСТЬ
“Лучше, чем культурный интеллект, культурна свідомість”	“Культурна свідомість — дуже гарно”
	“...більш відповідає суті”
	“Свідомість — це доступніше на побутовому рівні, ніж інтелект”

Таблиця 4

Переклад тесту CQS для застосування у вітчизняній аудиторії

Оригінал	Перевод на русский язык
MC1 I am conscious of the cultural knowledge I use when interacting with people with different cultural backgrounds.	MC1 При общении с людьми из другой культурной среды я осознанно использую знания особенностей их культуры.
MC2 I adjust my cultural knowledge as I interact with people from a culture that is unfamiliar to me.	MC2 При общении с людьми незнакомой мне культуры я приспосабливаю свои культурные представления.
MC3 I am conscious of the cultural knowledge I apply to cross-cultural interactions.	MC3 В межкультурном общении я осознанно применяю знания о других культурах.
MC4 I check the accuracy of my cultural knowledge as I interact with people from different cultures.	MC4 При общении с людьми других культур я проверяю и уточняю свои культурные знания.
COG1 I know the legal and economic systems of other cultures.	COG1 Мне известны особенности правовых и экономических систем других культур.
COG2 I know the rules (e.g., vocabulary, grammar) of other languages.	COG2 Мне известны основы (лексика, грамматика) других языков.
COG3 I know the cultural values and religious beliefs of other cultures.	COG3 Мне известны культурные ценности и религиозные убеждения других культур.
COG4 I know the marriage systems of other cultures.	COG4 Мне известны особенности семейных и брачных отношений других культур.
COG5 I know the arts and crafts of other cultures.	COG5 Мне известны искусства и ремесла других культур.
COG6 I know the rules for expressing non-verbal behaviors in other cultures.	COG6 Мне известны правила невербального общения (мимика, жесты и т.д.) в других культурах.
MOT1 I enjoy interacting with people from different cultures.	MOT1 Мне нравится общаться с людьми разных культур.
MOT2 I am confident that I can socialize with locals in a culture that is unfamiliar to me.	MOT2 Я уверен, что смогу общаться с местными жителями — представителями новой для меня культуры.
MOT3 I am sure I can deal with the stresses of adjusting to a culture that is new to me.	MOT3 Я уверен, что могу справиться со стрессами, приспосабливаясь к новой для меня культуре.
MOT4 I enjoy living in cultures that are unfamiliar to me.	MOT4 Мне нравится жить в незнакомой для меня культурной среде.
MOT5 I am confident that I can get accustomed to the shopping conditions in a different culture.	MOT5 Я уверен, что могу привыкнуть к правилам совершения покупок, принятым в другой культуре.
VEN1 I change my verbal behavior (e.g., accent, tone) when a cross-cultural interaction requires it.	VEN1 При общении с людьми другой культуры я изменяю свою речь (произношение, интонацию), когда это необходимо.
VEN2 I use pause and silence differently to suit different cross-cultural situations.	VEN2 Я использую паузы и молчание по-разному в зависимости от разных межкультурных ситуаций.
VEN3 I vary the rate of my speaking when a cross-cultural situation requires it.	VEN3 Я говорю быстрее или медленнее, когда этого требует общение с людьми других культур.
VEN4 I change my non-verbal behavior when a cross-cultural situation requires it.	VEN4 Я изменяю свое невербальное поведение (жесты, соблюдение дистанции между людьми), когда этого требует межкультурная ситуация.
VEN5 I alter my facial expression when a cross-cultural interaction requires it.	VEN5 Я меняю выражение лица, когда этого требует межкультурная ситуация.

Висновки

Аналіз фокус-групових дискусій дає підстави дійти таких констатацій щодо особливостей сприйняття CQS українською аудиторією, встановити бар'єри такого сприйняття, а також специфіку установок жителів України стосовно міжкультурної взаємодії. Важливість і актуальність теми дослідження визнавали всі учасники.

1. На сприйняття респондентами тієї версії подання міжкультурної компетентності, що пропонується “Шкалою культурного інтелекту”, справляє вплив низка чинників політико-ідеологічного, соціального, культурного, психологічного, гносеологічного характеру, що породжує як стимули, так і бар'єри для активної участі в дослідженні і демонстрації своїх міжкультурних схильностей і практик. Чинники діють різнобічно, можуть задавати особливі ціннісні дихотомії, полюси яких правлять для респондентів за орієнтири в міжкультурному спілкуванні і неординарним чином впливають на конфігурації інтелектуальних просторів, артикульованих окремими блоками CQS.

2. Бар'єри, що стають на заваді лояльному сприйняттю опитувальника, мають змішану природу, ґрунтовану на психологічних, когнітивних, культурних реакціях. До основних спонук неприйняття CQS учасниками можна віднести:

- *Примус до раціональної дії*, що викликає внутрішній спротив респондентів, зумовлений відсутністю у них явного й осмисленого досвіду рефлексії щодо своєї поведінки в міжкультурних ситуаціях, когнітивним дисонансом, спричинюваним буцімто передбачуваною вимогою CQS (у метакогнітивному і когнітивному блоках) відстежувати свої реакції та дії, спілкуючись із людьми. Разом із тим опис респондентами свого міжкультурного досвіду свідчить про активне використання ними найрізноманітніших метакогнітивних практик, про які, дотримуючись норм “осягнення культури”, не заведено говорити публічно.
- *Придушення природних реакцій*, яке, на думку респондентів, передбачає трансльований CQS образ міжкультурної взаємодії (особливо у поведінковому блоці), що суперечить їхнім уявленням про домінування автоматизмів у безпосередньому спілкуванні людей. Ідея контролю над власною вербальною і невербальною поведінкою сприймається в українській аудиторії як близька до технологій маніпуляції в спілкуванні, не узгоджується із декларованими традиційними твердженнями про верховенство таких людських якостей, як товариськість, відкритість, щирість, у встановленні контакту з представниками інших культур.

Поряд із психологічним неприйняттям “технологізму” у спілкуванні бар'єри такого стибу підтримуються поширеними декларативними цінностями гуманізму, розуміння, справжнього спілкування, що веде до взаємного духовного збагачення на противагу прагматичним орієнтаціям на корисність міжкультурних контактів, раціональне

обмірковування стратегії і тактики спілкування для досягнення потрібних ефектів, використання співрозмовника у своїх цілях.

- *Необхідність критичної самооцінки* своїх знань про інші культури, побоювання відчувати свою інтелектуальну уразливість через неможливість досягти того рівня знання, що передбачається максимом шкали когнітивного блоку (“абсолютне знання всіх правил усіх культур”). Це стосується також метакогнітивного і мотиваційного блоків, де повна згода із тестовими твердженнями означала би абсолютну впевненість у судженнях з приводу найрізноманітніших культур. Побоювання виявити самовпевненість чи неуцтво, небажання брати на себе відповідальність за встановлення деяких “об’єктивних” критеріїв знань і вмій спонукають учасників вдаватися до пасивних мовних конструкцій (“мені відомо” замість “я знаю”), умовних форм (“мені сподобалося би” замість “мені подобається”), імовірнісної модальності суджень (“я міг би змінити” замість “я змінюю”).
- *Термінологічний тиск*, щільна насиченість опитувальника CQS узагальнювальними концептами (“міжкультурна взаємодія”, “міжкультурна ситуація”, “інші культури”), що не завжди зрозумілі учасникам, потребує, на їхню думку, конкретизації у низці випадків, розшифрування, позаяк створює перешкоди для адекватного сприйняття запитань, особливо для людей з невисоким рівнем освіти і старшого віку.

Унаслідок високої термінологічності опитувальника часто стає незрозуміло, про який рівень міжкультурних взаємодій ідеться — взаємодію країн і народів чи безпосереднє людське спілкування.

- *Обмеження соціального статусу* певної частини публіки — низка суджень CQS (особливо мотиваційного блоку) апелює до особистого досвіду подорожей, поїздок до інших країн, здійснення там покупок, що через невисоке матеріальне становище для значної частини населення України є неможливим, залишається у царині бажаного.

3. Загалом учасники демонструють вельми позитивне ставлення до інших культур і їхніх представників, воліли би набути більше досвіду міжкультурного спілкування. Установки української аудиторії на міжкультурну взаємодію формуються за умов популяризації сучасних вимог політкоректності, толерантного ставлення до будь-яких народів і культур. Разом із тим даються взнаки й усталені стереотипи етноцентризму, етнофаворитизму, дискримінації культур на “близькі” та “далекі”, ієрархізованої картини міжкультурного світу, групової конформності, що іноді заважає учасникам застосовувати однакові критерії оцінювання своїх знань і поведінки у ситуаціях, запропонованих CQS.

Оскільки поняття “інші культури” асоціюється в уявленні учасників радше з культурами інших країн; проблеми мультикультурності в Україні, розуміння особливостей культури етнічних, регіональних, мовних меншин, важливість контактів з їхніми представниками відсуваються на периферію уваги столичної, київської аудиторії.

4. Певні бар'єри лояльному сприйняттю CQS створюються також під впливом *ідеологічного контексту і політичної ситуації*, характерної для України як суспільства, що трансформується, де дискусії про національну ідентичність достатньо гострі і протиставлення “українського” і “російського” активно культивується політичними силами напередодні парламентських виборів (жовтень 2012). Ці впливи особливо помітні в групі “лідерів”, котрі працюють в неурядових структурах і активно заявляють про свою громадянську позицію.

Учасники-“лідери” виявили найбільшу критичність стосовно опитувальника CQS. Їм хотілося зрозуміти передбачувані практичні результати дослідження, його застосовність на практиці, у розвитку “громадянського суспільства”. Така реакція почасти засвідчує готовність “лідерів” глибше зрозуміти запропоновану CQS концепцію “крос-культурного інтелекту” (хоча сам концепт вони відкидають, бо вважають його лише частиною “культурної свідомості”), що, можливо, доречно здійснити в рамках спеціальних тренінгів.

5. Попри виникнення різного роду бар'єрів у сприйнятті й оцінюванні опитувальника, тестування CQS в українській аудиторії показало, втім, вельми очевидну здатність шкали дискримінувати малу вибірку, сегментуючи простір “культурного інтелекту” на різні стилі (Pragmatic & behavioral style, Projective style, Value & cultural style) та диференціюючи показники групи “лідерів” і “загальної публіки”.

Фокус-групові дискусії довели доцільність певної адаптації CQS стосовно української аудиторії — уточнення окремих понять, деякого пом'якшення категоричних суджень, вжиття прийнятних для російської й української мови вербальних конструкцій без порушення цілісності вимірювального інструменту.

Додаток А

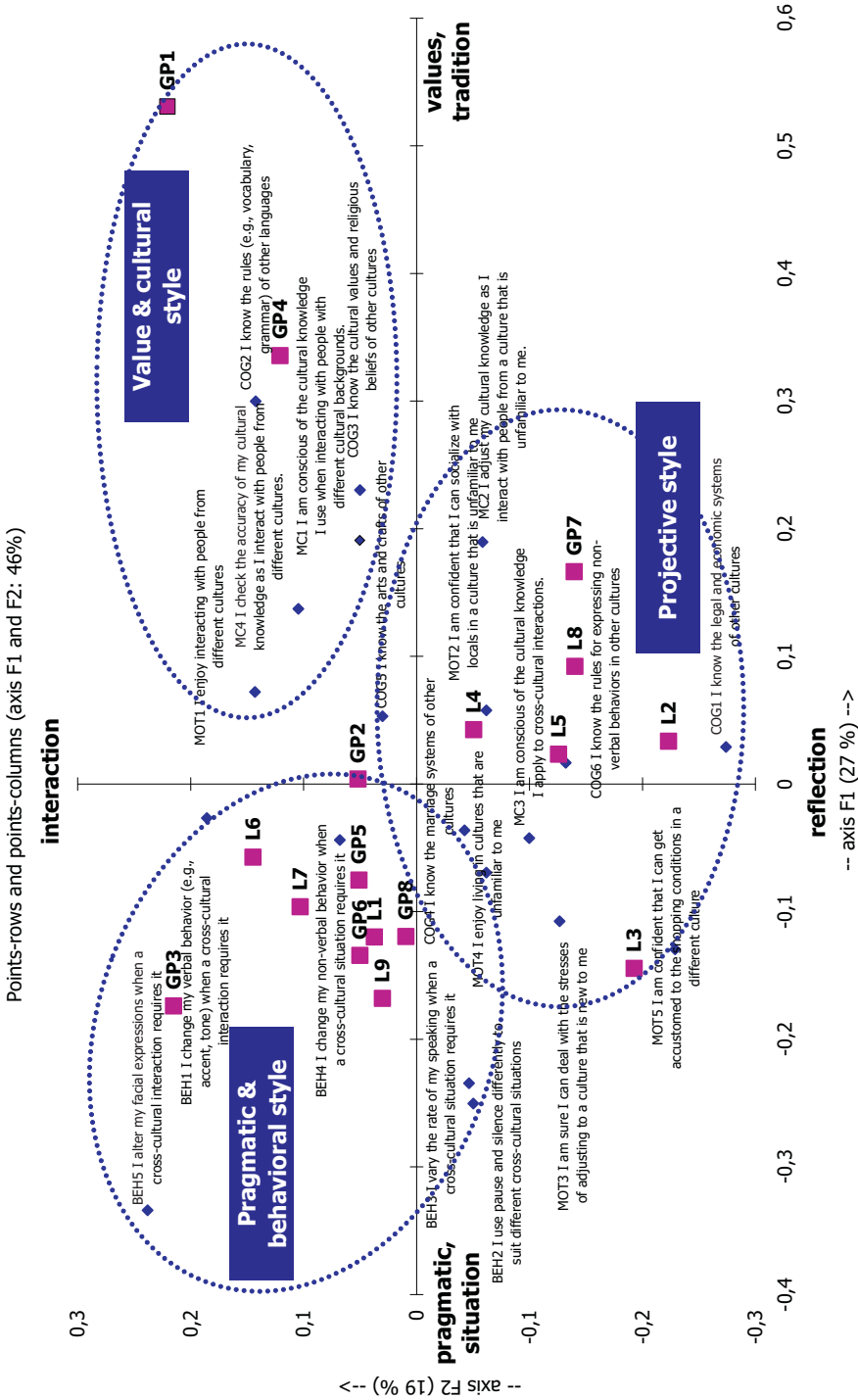

Рис. 1. Сегментація простору "культурного інтелекту" (correspondence analysis)

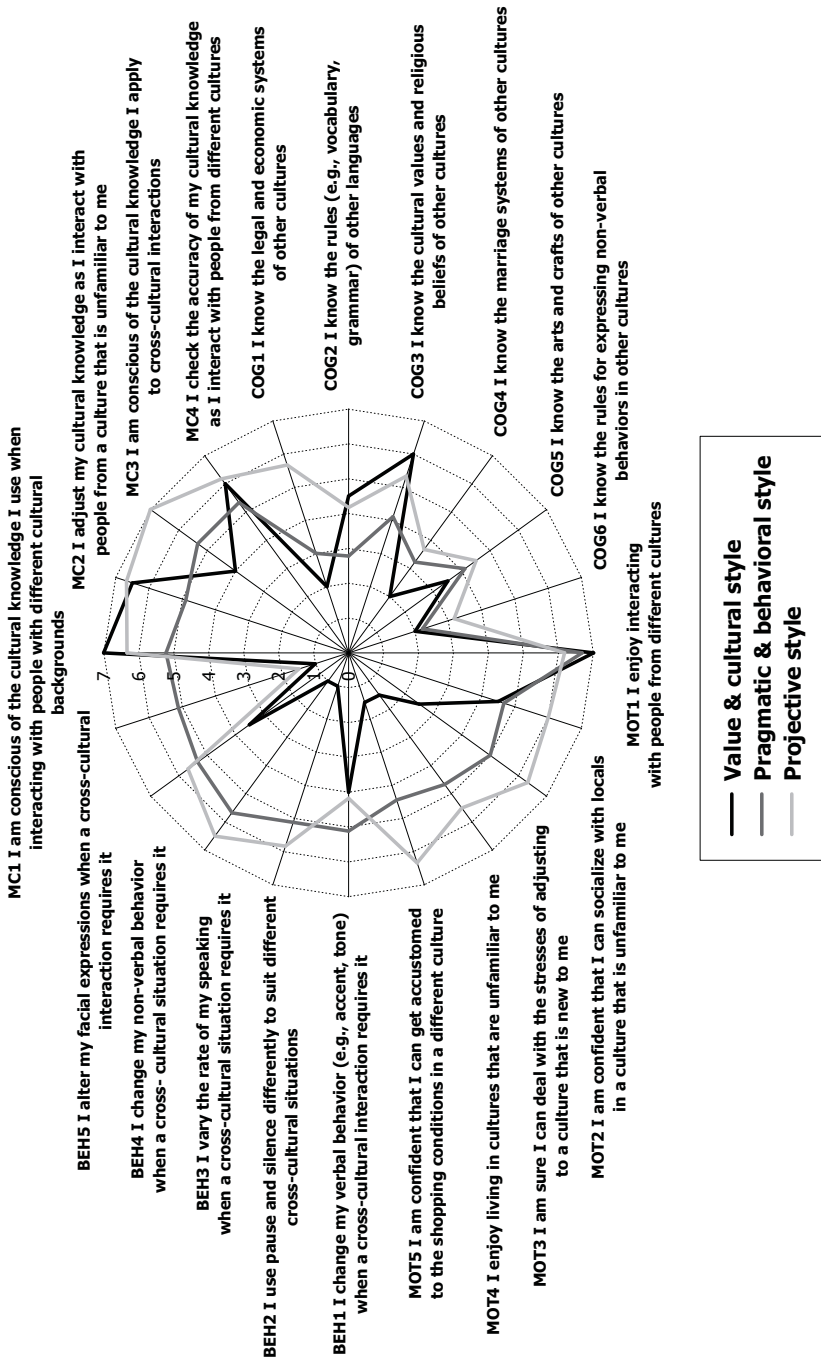

Рис. 2. Профіль сегментів "культурного інтелекту" (means)

Додаток В**Формулювання шкали культурного інтелекту,
застосовані при тестуванні у фокус-груповому дослідженні**

Оригінал шкали	Переклад українською мовою	Переклад російською мовою
MC1 I am conscious of the cultural knowledge I use when interacting with people with different cultural backgrounds	MC1 Я свідомо використовую свої культурні знання, коли спілкуюся з людьми інших культур	MC1 Я осознанно использую свои культурные знания, когда общаюсь с людьми других культур
MC2 I adjust my cultural knowledge as I interact with people from a culture that is unfamiliar to me	MC2 Я адаптую свої культурні знання, коли спілкуюся з людьми культури, що мені незнайома	MC2 Я адаптирую свои культурные знания, когда общаюсь с людьми незнакомой мне культуры
MC3 I am conscious of the cultural knowledge I apply to cross-cultural interactions	MC3 Я свідомо використовую знання про інші культури в міжкультурному спілкуванні	MC3 Я осознанно использую знания о других культурах в межкультурном общении
MC4 I check the accuracy of my cultural knowledge as I interact with people from different cultures	MC4 Я перевіряю точність своїх культурних знань в процесі взаємодії з людьми інших культур	MC4 Я проверяю точность своих культурных знаний в процессе взаимодействия с людьми других культур
COG1 I know the legal and economic systems of other cultures	COG1 Я знаю правові та економічні системи інших культур	COG1 Я знаю правовые и экономические системы других культур
COG2 I know the rules (e.g., vocabulary, grammar) of other languages	COG2 Я знаю правила (наприклад, лексику, граматику) інших мов	COG2 Я знаю правила (например, лексику, грамматику) других языков
COG3 I know the cultural values and religious beliefs of other cultures	COG3 Я знаю культурні цінності та релігійні переконання інших культур	COG3 Я знаю культурные ценности и религиозные убеждения других культур
COG4 I know the marriage systems of other cultures	COG4 Я знаю правила шлюбних систем інших культур	COG4 Я знаю правила брачных систем других культур
COG5 I know the arts and crafts of other cultures	COG5 Я знаю мистецтва і ремесла інших культур	COG5 Я знаю искусства и ремесла других культур
COG6 I know the rules for expressing non-verbal behaviors in other cultures	COG6 Я знаю правила невербального спілкування в інших культурах	COG6 Я знаю правила невербального общения в других культурах
MOT1 I enjoy interacting with people from different cultures	MOT1 Мені подобається спілкуватися з людьми різних культур	MOT1 Мне нравится общаться с людьми разных культур
MOT2 I am confident that I can socialize with locals in a culture that is unfamiliar to me	MOT2 Я впевнений, що можу спілкуватися з місцевими жителями культури, що мені незнайома	MOT2 Я уверен, что могу общаться с местными жителями незнакомой мне культуры

Закінчення додатка В

Оригінал шкали	Переклад українською мовою	Переклад російською мовою
MOT3 I am sure I can deal with the stresses of adjusting to a culture that is new to me	MOT3 Я впевнений, що можу впоратися зі стресами, коли потрібно пристосуватися до нової для мене культури	MOT3 Я уверен, что могу справиться со стрессами, когда нужно приспособиться к новой для меня культуре
MOT4 I enjoy living in cultures that are unfamiliar to me	MOT4 Мені подобається жити у культурному середовищі, що мені незнайоме	MOT4 Мне нравится жить в незнакомой для меня культурной среде
MOT5 I am confident that I can get accustomed to the shopping conditions in a different culture	MOT5 Я впевнений, що можу звикнути до правил торгових відносин в іншій культурі	MOT5 Я уверен, что могу привыкнуть к правилам торговых отношений в другой культуре
ВЕН1 I change my verbal behavior (e.g., accent, tone) when a cross-cultural interaction requires it	ВЕН1 Я можу змінювати свою мовну поведінку (наприклад, акцент, інтонацію), коли цього вимагає міжкультурне спілкування	ВЕН1 Я могу изменять свое речевое поведение (например, акцент, интонацию), когда этого требует межкультурное общение
ВЕН2 I use pause and silence differently to suit different cross-cultural situations	ВЕН2 Я по-різному використовую паузи і мовчання залежно від різних міжкультурних ситуацій	ВЕН2 Я по-разному использую паузы и молчание в зависимости от разных межкультурных ситуаций
ВЕН3 I vary the rate of my speaking when a cross-cultural situation requires it	ВЕН3 Я говорю швидше або повільніше, коли цього вимагає міжкультурна ситуація	ВЕН3 Я говорю быстрее или медленнее, когда этого требует межкультурная ситуация
ВЕН4 I change my non-verbal behavior when a cross-cultural situation requires it	ВЕН4 Я змінюю свою невербальну поведінку, коли цього вимагає міжкультурна ситуація	ВЕН4 Я изменяю свое невербальное поведение, когда этого требует межкультурная ситуация
ВЕН5 I alter my facial expression when a cross-cultural interaction requires it	ВЕН5 Я міняю вираз обличчя, коли цього вимагає міжкультурна взаємодія	ВЕН5 Я меняю выражение лица, когда этого требует межкультурное взаимодействие

Додаток С

Матриця заповнення CQS учасниками фокус-груп

Судження	GP1	GP2	GP3	GP4	GP5	GP6	GP7	GP8	L1	L2	L3	L4	L5	L6	L7	L8	L9	means
MC1 I am conscious of the cultural knowledge I use when interacting with people with different cultural backgrounds	7	3	4	7	5	7	7	7	7	7	4	6	7	7	3	7	4	5,82
MC2 I adjust my cultural knowledge as I interact with people from a culture that is unfamiliar to me.	7	3	1	6	6	6	7	7	7	7	6	6	7	6	4	7	4	5,71
mMC3 I am conscious of the cultural knowledge I apply to cross-cultural interactions	1	4	4	7	6	7	7	7	7	7	7	7	7	6	2	7	5	5,76
MC4 I check the accuracy of my cultural knowledge as I interact with people from different cultures.	5	5	7	7	5	7	7	4	7	7	2	7	7	5	4	7	4	5,71
COG1 I know the legal and economic systems of other cultures	2	5	1	2	4	4	5	2	3	5	7	5	5	3	2	7	3	3,82
COG2 I know the rules (e.g., vocabulary, grammar) of other languages	5	4	4	4	2	2	4	1	3	3	3	6	5	6	2	4	1	3,47
COG3 I know the cultural values and religious beliefs of other cultures	6	6	4	6	5	4	5	5	1	6	5	5	4	5	3	7	4	4,76
COG4 I know the marriage systems of other cultures	1	5	2	3	3	2	3	3	3	5	3	4	4	5	2	3	4	3,24
COG5 I know the arts and crafts of other cultures	2	4	4	5	6	2	4	5	5	6	2	4	4	5	3	7	3	4,18

Судження	GP1	GP2	GP3	GP4	GP5	GP6	GP7	GP8	L1	L2	L3	L4	L5	L6	L7	L8	L9	means
COG6 I know the rules for expressing non-verbal behaviors in other cultures	1	3	3	3	2	2	3	4	1	6	3	3	0	0	2	4	3	2,53
MOT1 I enjoy interacting with people from different cultures	7	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	2	6	7	7	6	6,53
MOT2 I am confident that I can socialize with locals in a culture that is unfamiliar to me	4	5	3	5	4	5	4	7	6	7	5	6	7	3	5	7	4	5,12
MOT3 I am sure I can deal with the stresses of adjusting to a culture that is new to me	1	6	3	4	4	6	4	6	7	7	7	6	7	6	3	7	4	5,18
MOT4 I enjoy living in cultures that are unfamiliar to me	1	6	4	2	2	6	6	5	6	7	1	6	6	5	4	7	4	4,59
MOT5 I am confident that I can get accustomed to the shopping conditions in a different culture	1	3	2	2	3	6	7	6	7	7	7	5	5	4	4	7	5	4,76
BEH1 I change my verbal behavior (e.g., accent, tone) when a cross-cultural interaction requires it	1	6	6	7	5	6	5	6	5	1	2	5	6	5	3	6	4	4,65
BEH2 I use pause and silence differently to suit different cross-cultural situations	1	2	6	1	7	6	4	6	5	7	7	6	7	6	4	4	4	4,88
BEH3 I vary the rate of my speaking when a cross-cultural situation requires it	1	4	7	1	7	6	4	7	5	7	7	7	7	6	4	7	5	5,41
BEH4 I change my non-verbal behavior when a cross-cultural situation requires it	4	5	6	3	4	6	4	7	5	5	5	7	6	6	4	7	5	5,24
BEH5 I alter my facial expressions when a cross-cultural interaction requires it	1	4	6	1	4	6	0	5	6	1	4	2	1	6	4	1	5	3,35

Додаток D

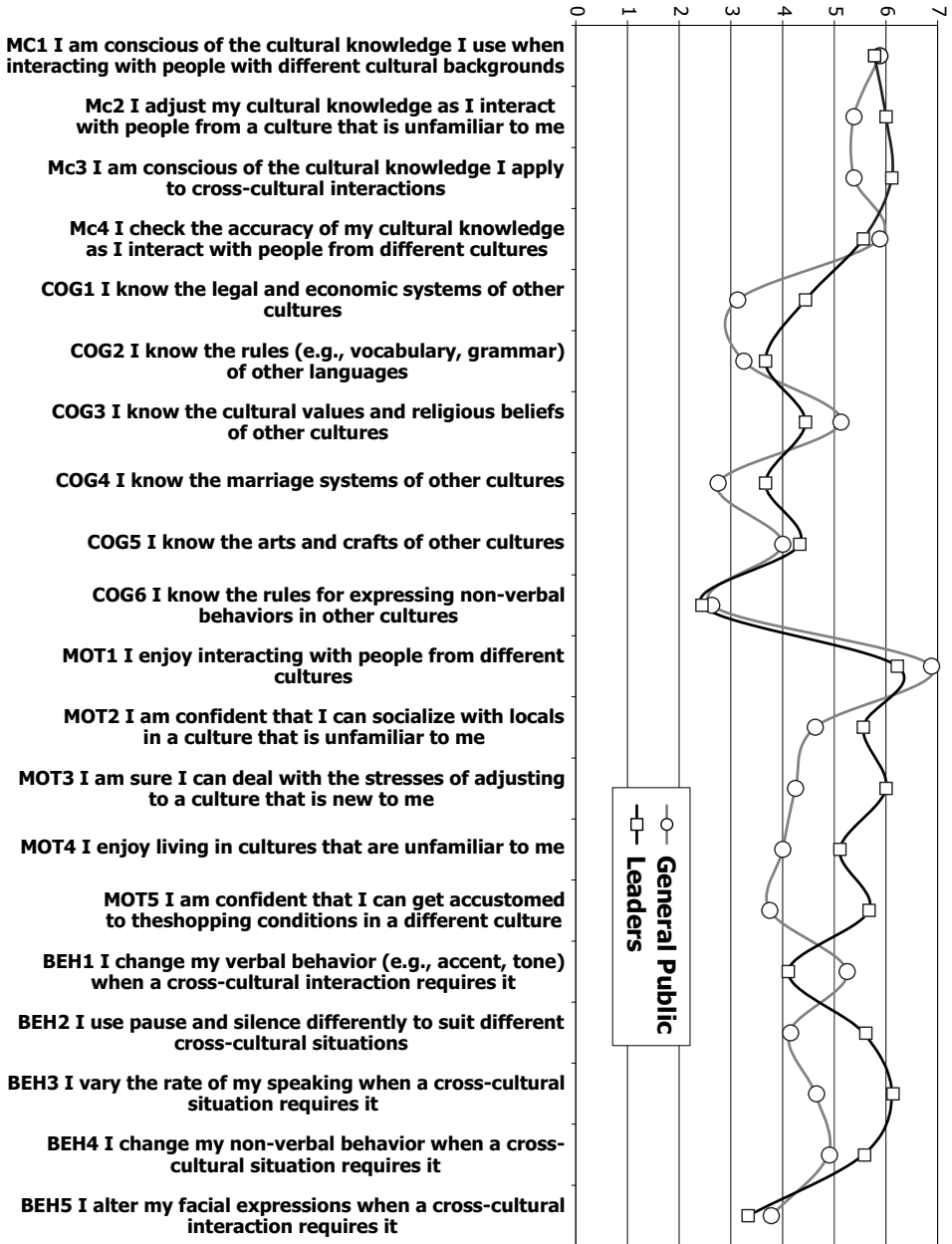

Рис. 3. Профіль культурного інтелекту груп "лідерів" і "загальної публіки" (means)

Додаток Е**Словник індивідуальних якостей і практик,
необхідних у міжкультурній взаємодії**

Якості, необхідні для міжкультурного спілкування	Дії, тактики, необхідні й застосовувані в міжкультурному спілкуванні
порозуміння	бути уважним (нашорошені вухка)
вишуканість	поводитися адекватно до ситуації
готовність прийти на допомогу	вислухати іншого
грамотність	здогадуватися за зовнішніми ознаками, про що тебе запитують незнайомою мовою
доброчливість	якщо не вдасться домовитися словами, можна і на папірці щось намалювати
доброта	використовували у спілкуванні загальнокультурний запас знань (із музики, спорту, архітектури тієї країни, з представниками якої спілкувалися)
душевність	змінюєш свій образ, обличчя
бажання нормально спілкуватися	знайти м'який підхід
бажання дізнатися щось нове від інших	не нав'язувати свою точку зору (зі своїм статутом у чужий монастир не ходять)
зацікавленість	не вважати іншого опонентом
щирість	потрібно посміхатися
допитливість	обіймалися
мудрість	відкликатися на прохання про допомогу
наполегливість у досягненні порозуміння	ставитися до іншого, як до себе
усвідомлення, що не тільки ти один, не тільки твоя культура єдина	ставитися до іншого так само добре, як хотілося би, щоби ставилися до тебе
чуйність	підлаштовування під іншого
відкритість	підучити мову, намагатися зробити приємне гостю
розуміння один одного	пам'ятати, що інший – не гірший за тебе
порядність	придивляємося
зацікавлено ставитися до людей	розмовляти, не соромлячись, що недостатньо знаєш мову
прагнення зрозуміти іншого	намагатися налагодити діалог
толерантність	намагатися зрозуміти співрозмовника
повага до іншого	намагатися вимовити якісь фрази мовою співрозмовника, щоб йому було приємно
повага до місцевих	намагаюся діяти так, як чинять господарі
людяність	прагнути допомогти
шляхетність	догоджати людям
	пригощати тими стравами, що відповідають культурним традиціям гостей
	уловлювати нюанси без знання мови
	влаштовувати бенкети
	відчувати іншого

Джерела

- Буко С. Прагматические и гуманитарные ценности современного менеджмента / С. Буко // Соціальні виміри суспільства. — К. : ІС НАНУ, 2006. — С. 336–350.
- Медіа. Демократія. Культура / за ред. Н. Костенко, А. Ручки. — К. : ІС НАНУ, 2008.
- Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А. Ручки. — К. : ІС НАНУ, 2002.
- Субкультурна варіативність українського соціуму / за ред. Н. Костенко, А. Ручки. — К. : ІС НАНУ, 2010.
- Хофстеде Г. Организационная культура / Г. Хофстеде // Управление человеческими ресурсами / под ред. М. Пула, М. Уорнера. — СПб. : Питер, 2002.
- Хухлаев О.Е. Кросс-культурный интеллект: на пути к интеграции когнитивного и социально-психологического подхода к межкультурной коммуникации / О.Е. Хухлаев // Этнопсихология: вопросы теории и практики. — М. : Моск. город. психол.-пед. ун-т, 2010. — С. 76–78.
- Якісні дослідження в соціологічних практиках : навч. посіб. / за ред. Н. Костенко, Л. Скокової. — К. : ІС НАНУ, 2009.
- Ang S. Definition, distinctiveness and nomological network // S. Ang, L. Van Dyne (Eds.). Handbook of cultural intelligence: Theory, measurement, and application. — Armonk; New York : M.E. Sharpe, Inc., 2008. — P. 3–15.
- Ang S. Cultural intelligence / Ang S., Van Dyne L., Tan M.L. // Cambridge Handbook on Intelligence / R.J. Sternberg, S.B. Kaufman (eds.). — New York : Cambridge Press, 2011. — P. 582–602.
- Barnes J. Through the looking glass: do western leadership assessments work in cross-cultural contexts? [Electronic resource] / J. Barnes, B. Johnson, S. Buko, N. Kostenko. — Access mode : <http://www.ila-net.org/Conferences/2012/Program3.asp?ProgramDBID=76>.
- Goh J. “Parallel leadership in an “unparallel” world” — cultural constraints on the transferability of Western educational leadership theories across cultures / J. Goh // International Journal of Leadership in Education. — 2009. — № 12 (4). — P. 319–345.
- House R.J. Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies / R.J. House, P.J. Hanges, M. Javidan, P.W. Dorfman, V. Gupta // Journal of Cross-Cultural Psychology. — 2004. — № 36 (5). — P. 628–630.
- Livermore D. Leading with cultural intelligence: the new secret to success / Livermore D. — New York : AMACOM, 2010.
- Van Dyne L. Development and validation of the CQS: The cultural intelligence scale / L. Van Dyne, S. Ang, C. Koh // Handbook of cultural intelligence: Theory, measurement, and application / S. Ang, L. Van Dyne (Eds.). — Armonk; New York : M.E. Sharpe, Inc., 2008. — P. 16–38.